

databases SPORT Discus, ERIC, Dialnet, Google Scholar, ScienceDirect, PubMed, as well as websites of games and applications producers were reviewed. According to the research criteria, 20 studies were chosen and analyzed. The following videogame consoles were analyzed and discussed in the paper: Microsoft Xbox, Sony Playstation, Dance Dance Revolution, Cybex Trazer, Cateye Game Bike, Sportwall, Dance Mat, etc. The peculiarities of the following videogames, applications and special programs for the development of students' physical skills were reviewed: Nintendo Wii, Wii Fit, Your Shape Fitness Evolved 2012, Kinect Adventures, Kinect Sports, EyeToy, Zumba Fitness Rush, Dance Central 3, Nike+ Kinect Training, UFC Personal Trainer, EA Sports Active 2, Nike+ Kinect Training, EA Sports Active 2 и UFC Personal Trainer, Kanomi Dance Dance Revolution (DDR), Cateye Virtual Bike or Sony Play Station, Nintendo Wii Sports Baseball, Nintendo Wii Sports Tennis, Nintendo Wii Boxing, Dance Dance Revolution. It can be concluded that the rational use of "exergames" in physical culture promotes physical, psychological, intellectual development of students, encourages them to physical activity through the development of their motivational sphere.

Keywords: information technologies, motor skills, exergaming, motor activity, active video games, health.

Подано до редакції 10.03.2017

Рецензент: д. пед. н., проф. В. М. Мазін

УДК: 371.3

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-4-4>

Андрій Олександрович Галай,

доктор юридичних наук, доцент, член правління Асоціації юридичних клінік України,
професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права,

Сергій Костянтинович Гречанюк,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри
конституційного, адміністративного та фінансового права,
Тернопільський національний економічний університет,
м. Тернопіль, вул. Львівська, 11,

Євген Юрійович Соболюк,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри
державно-правових дисциплін та адміністративного права,
Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка,
вул. Шевченка, 1, м. Кіровоград, Україна

STREET LAW ВІД ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК ЯК ЕФЕКТИВНА ПРОГРАМА НЕФОРМАЛЬНОЇ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ

Актуальність теми статті обумовлена тим, що юридична клінічна освіта як навчальна технологія – це особлива форма самостійного навчання студентів-правників у межах вищого навчального закладу, яка полягає у набуті ними умінь та навиків юридичної професії, практичного досвіду щодо різних форм правозахисної, правопросвітньої і правотворчої діяльності юриста-практика. Юридична клінічна освіта – це апробований механізм сприяння якості та надання практичного спрямування юридичної освіти, що проявляється у створенні для студентів можливості під час навчання набувати навичок майбутньої професії, виконуючи аналітичну і безпосередньо правозахисну та правопросвітню роботу у юридичній клініці. Метою цієї статті є розкриття характеристик та окреслення шляхів впровадження у неформальну правову освіту підлітків спеціальної програми Street law, яка має загальноосвітнє поширення у діяльності юридичних клінік. У результаті дослідження сформовано основні засади, необхідні при організації та проведенні занять типу Street law.

Ключові слова: юридична клініка, заняття Street law, програма, неформальна правова освіта, правопросвітня робота.

Постановка проблеми

Правопорядок у суспільних відносинах, дотримання правил толерантного співіснування в суспільстві залежать передусім від інститутів правосвідомості та правової культури, від дій індивідів, які представляють себе або соціальні групи у суспільних відносинах.

Поведінка особи визначається не самими правовими нормами та приписами, що містяться у них, а уявленнями про них. Правова свідомість особи заснована на поєднанні у світогляді конкретної людини відомих їй правових ідей та принципів, а також психоемоційного сприйняття індивідом цих світоглядних підвалин [1, с. 270].

У сучасному українському суспільстві рівень правової свідомості вважається досить низьким. Підґрунтям для цього є недостатньо ефективна правова політика молодшої української держави, демонстрація низької правової свідомості у представників державної влади [2], прогалини у правовому вихованні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематикою правової культури і правового виховання займалися такі українські вчені як М. Антонович, А. Гетьман, А. Головістківа, І. Голосніченко, О. Данильян, Ю. Калиновський, Є. Коломієць-Людвіг, О. Осауленко, О. Пометун, С. Третяк, І. Яков'юк та інші науковці та практики.

Проте, опубліковані праці щодо правового виховання здебільшого є академічними джерелами теорії держави та права і теорії галузевих наук, наведенням оцінок та узагальнень щодо необхідності підвищення правової культури в суспільстві. Праці, що описують практично зорієнтовану правовиховну діяльність, досить рідкісні, їх автори недостатньо уваги приділяють теоретичному обґрунтуванню своїх напрацювань. Особливої комунікації між представниками теорії і практики правового виховання немає, вони працюють автономно. Це, на наш погляд, є однією з причин низького рівня правової культури у суспільстві та недостатнього поширення практично зорієнтованих програм правової освіти й виховання.

Програма Street law впроваджується у всьому світі. Нами досліджено праці таких дослідників та організаторів цієї форми неформальної освіти: E. O'Brien, A. Cody, A. Copeland, A. Evans, J. Giddings, R. Grimes, M. Jain, P. Joy, J. Zimmer, P. Maisel, Sh. Mahomed, M. A. Noone, S. Rice, D. McQuoid-Mason та інших. Відмічаємо, що хоча впровадження програм Street law в Україні здійснювалося на прикладі світового досвіду, проте системного аналізу форм і методів у їх різноманітності не здійснювалося, що і зумовило наш інтерес до цієї теми.

Тривалий досвід роботи авторів цієї публікації у тематиці Street law зумовив досить широке розкриття її організаційних характеристик у працях різних форм, що оприлюднені раніше. Тому невеликий обсяг формальної наукової статті зачіпатиме лише головні характеристики і пропозиції щодо впровадження такої оригінальної програми неформальної освіти.

Виходячи з теорії права, засобом формування правосвідомості і правової культури громадян є правове виховання. Ми є прихильниками позиції, за якою криза правової культури заснована значною мірою на недостатності й недоліках системи правового виховання, що є прорахунками саме інститутів держави і суспільства.

Щодо правової освіти, відмітимо, що її система у науковій літературі розкрита недостатньо чітко. На наш погляд, правову освіту доцільно розглядати як сукупність формальної правової освіти (загальної правової освіти (вивчення правознавства у межах середньої школи та у неюридичних вищих навчаль-

них закладах) та спеціальної правової освіти (здобуття вищої юридичної освіти); неформальної правової освіти (програми правової просвіти та програми післядипломної спеціалізованої неформальної правової освіти (тренінги, семінари тощо).

Виходячи з цього, джерелом розвитку правової освіти як напряму правового виховання можуть бути позитивні практики такого недостатньо оціненого соціального інституту як правова просвіта. Вона може розглядатися як окремий елемент або охоплюватися загальною правовою освітою. Правова просвіта має однакову мету із загальною правовою освітою, але відрізняється за формами здійснення.

Метою статті є розкриття характеристик та окреслення шляхів впровадження у неформальну правову освіту підлітків спеціальної програми Street law, яка має загальноосвітнє поширення у діяльності юридичних клінік.

Методи дослідження

Стаття побудована на групі методів, що дозволяють продемонструвати зміст згаданої програми неформальної правової освіти. Історичний метод дозволив охарактеризувати розвиток Street law у часовій перспективі. Порівняльний метод було застосовано для демонстрації моделей Street law у країнах світу. Методи аналізу і синтезу, системний метод дозволили показати основні характеристики і вади сучасної правової освіти підлітків, навести основні ознаки програм Street law, які є якісно новими для управлінської правової освіти. Формально-логічний метод допоміг працювати із дефініціями.

Ця наукова праця заснована на тривалому експериментальному впровадженні практичного навчання праву підлітків, що здійснюється у роботі юридичних клінік. Таке навчання, організацією якого автори статті займаються в Україні більше десяти років, дозволяє окреслити умови експерименту:

- 1) проведення занять типу Street law юридичними клініками за різними організаційними підходами;
- 2) залучення до занять різних типів навчальних закладів формальної та неформальної освіти, практикування цих занять в абсолютній більшості як позакласного неформального навчання;
- 3) загальнодержавне поширення в усіх регіонах України та огляд світового досвіду проведення занять Street law.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проведемо аналіз здійснення правового виховання в Україні. Якісна система правового виховання, на наш погляд, складається з таких напрямів:

- 1) пропаганда права у засобах масової інформації та творах літератури й мистецтва – сьогодні ми можемо побачити у ЗМІ, художній літературі та на телебаченні як у виразниках масової культури культ насильства та неповаги до прав інших, недостатню кількість якісних правових програм та їх далекість від сприйняття цільової аудиторії (передусім молоді) за стилем і формою викладу;

2) видання юридичної літератури – нерегульовані ринкові відносини і відсутність державної підтримки призвели до практичної відсутності популярно викладених книг щодо права і його застосування, категорія «юридична література» ототожнюється сьогодні з науковою і навчальною літературою передусім для професійної юридичної освіти;

3) доступ до законодавства, у тому числі у мережі Інтернет – це одна з небагатьох форм правового виховання, що є розвиненою в Україні (якісна база законодавства на сайті Верховної ради України, велика кількість комерційних пропозицій щодо комп'ютерних баз законодавства, щоправда, їх формат і вартість орієнтовані передусім на професійних юристів);

4) правова освіта – про системну якість правової освіти можна зазначити лише щодо професійних вищих навчальних закладів, правова освіта у школах і неюридичних ВНЗ неякісна, інструментарій правового виховання молоді поза навчальних занять у середній та вищій школі задіяно недостатньо;

5) візуальна правова інформація та соціальна реклама такого напрямку в Україні практично відсутня;

6) ефективна правотворча та правозастосовна практика – констатація її недостатньої якості в нашій державі наведена в обґрунтовальній частині будь-якої з концепцій правових реформ в Україні.

Отже, рівень реалізації практично усіх напрямів правового виховання в сучасній українській державі оцінюється нами незадовільно. Вочевидь, саме це і є причиною низької правової свідомості українців. Погодимось із О. Дзьобанем та Л. Герасіною, що відсутність змін на краще у системі правового виховання призведе до втрати прошарку української молоді як рушійної сили розбудови держави [3, с. 70, 74].

На основі опрацювання поняття «правова освіта» [4, с. 37-38] сформулюємо визначення правопросвітньої роботи – це комплекс заходів з формування правової культури та правової свідомості шляхом набуття широкими верствами населення правових знань та навичок їх застосування.

Ключовими висновками щодо місця правової просвіти в системі правової освіти є такі позиції:

1. Правова просвіта є складовою загальної освіти України в цілому та органічно пов'язана з правовим вихованням. Стійкий зв'язок простежується наступним чином: правове виховання не може проходити без правової просвіти, а освіта так чи інакше, здійснює виховний вплив. Таким чином, правова просвіта є способом здійснення правового виховання.

2. Правова просвіта як соціальне явище, крім перерахованого вище, також забезпечує доступ громадян до правової інформації, формує вміння користуватися нею на власну користь, створює ефективний механізм обміну інформацією правового змісту між населенням, дозволяє виявити практичні проблеми населення в правовому руслі, забезпечує доступ до

правової допомоги та інформації соціально-вразливих груп населення.

3. На відміну від методично невдалих лекцій та групових занять класичної педагогічної тематики у школах, інтерактивне заняття сьогодні є оптимальною формою проведення правопросвітньої роботи недержавними організаціями. Це підтверджується поширенням програми серед юридичних клінік України, в діяльності яких є напрям правопросвітньої роботи. Ними розробляються нові та вдосконалюються існуючі інтерактивні методи викладання, обґрунтовується доцільність їх використання, відбувається апробація на практиці та аналізується, як сприймаються ці методи різними видами аудиторії. Однією з найпоширеніших форм проведення правової просвіти серед школярів є викладання спеціального навчального курсу «Практичне право» із застосуванням інтерактивних методик.

Практичне право є адаптованою для України формою поширеної у світі програми «Street law» (з англ. «вуличне право») [5]. Ця форма правопросвітньої роботи виникла в 1972 році у США з ініціативи університету в Джорджауні, де студенти-юристи під керівництвом викладачів вирішили проводити заняття з право та прав людини учням в одному з бідних районів міста. Ідея Street law полягає у можливості студентам навчатись в процесі навчання праву. Концептуально з самого початку впровадження курсу розробники відмовились або ж мінімізували роль лекцій у навчанні як нудних та авторитарних, натомість курси Street law будуються на інтерактивних методах (role-plays, small group work, mock trials, debates, etc.) [6].

Програма Street law була сприйнята більш ніж тридцятьма країнами світу. Так, до неї приєдналися: у 1980-ті – Південно-Африканська Республіка, 1990-ті – країни Латинської Америки (Болівія, Чілі, Еквадор), Південна Азія (Індія, Бангладеш, Непал), країни Західної (Великобританія, Ірландія), Центральної та Східної Європи (Чехія, Словаччина, Румунія, Молдова, Польща, Латвія, Литва, Естонія, Росія, Україна), Середня Азія (Казахстан, Узбекистан, Киргизія) та інші.

Наведемо деякі приклади.

У Північній Африці програми Street law набули поширення з 1980-х та практикуються переважно як практичні воркшопи у старшій школі, в'язницях та молодіжних громадських спільнотах [7, с. 443].

Для країн, що мають регіони із значною кількістю бідного і неосвіченого населення, програми Street law подекуди пропонують ще більш оригінальні форми, як, наприклад, навчання правам через народні танці [8] або читання простої юридичної белетристики [9, с. 5] в Індії.

У Киргизстані з 2001 року діють п'ять навчальних центрів, які навчають популярному праву підлітків за підтримки ABA Rule of Law Initiative [10, с. 2]

Оригінальний приклад впровадження Street law у шкільну освіту продемонстровано у Великій Британії,

де відповідну програму імплементовано в обов'язкове навчання підлітків з 2002 року [11, с. 230].

Австралійські юридичні клініки у своїх програмах Street law фокусуються на питаннях сімейного права, розбудови суспільної активності та взаємодії з державними органами, критичного мислення підлітків [12, с. 119].

Відмітимо, що різні країни, проводячи адаптацію Street law, використовують різні назви: «Живе право» – у Росії, «Право на кожен день» – у Польщі, «Ми і право» – у Киргизії, «Практичне право» – в Україні, «Популярне право» – у Чехії [13].

В Україні з 1998 року Street law поширюється під назвою «Практичне право». Цей термін вживається у підручниковій літературі, у наукових працях та обговореннях на державному рівні. Перші українські кроки практичного права були зроблені наприкінці 90-х років минулого століття.

Кожна програма з практичного права, як його почали називати в Україні, розроблялася за участю провідних освітян, педагогів, юристів-практиків, громадських діячів у сфері захисту прав людини, студент-правників і базувалася на законах та культурі відповідної країни, де вона створювалася.

Ними сформульовано два підходи до розуміння практичного права: як курс формальної шкільної освіти (позиція благодійної організації «Вчителі за демократію і партнерство») та як факультативні неформальні правовиховні (правопросвітні) заняття з підлітками (позиція громадської організації «Київський правозахисний альянс»). Обидві ці форми довели ефективність свого існування, хоча світовій концепції Street law, на наш погляд, більше відповідає другий підхід.

Отже, з наукової точки зору найбільш влучно практичне право можна охарактеризувати за допомогою моделі про триєдине ціле його спрямування [14, с. 240]:

1) практичне право – це, перш за все, знання, за допомогою яких молоді люди набувають уявлення про право, юридичну систему, фундаментальні принципи, на яких базується демократія. Молодь набуває ваги у суспільстві, дізнаючись про свої права та обов'язки. Поряд з цим, учасники програми практичного права засвоюють не тільки теоретичну суть таких концепцій як свобода, обов'язок, рівність та влада, а й важливість їх для формування правової держави та громадянського суспільства;

2) практичне право – це практичні вміння й навички, важливі для повсякденного життя. Це навички вирішувати практичні проблеми, приймати рішення, критично мислити, спілкуватися, поважати чужу думку та відстоювати свою, захищати свої права, вміти бачити багатоманітність поглядів на те чи інше питання, партнерські навички та вміння працювати в команді;

3) практичне право – це діяльність та участь. Викладачі практичного права співпрацюють з педаго-

гами та юристами, суддями та співробітниками служб роботи з підлітками, представниками правоохоронних органів та іншими професіоналами, запрошуючи їх на уроки. Цим самим аудиторія практичного права залучається до активної діяльності з суспільного розвитку.

Стандартами діяльності юридичних клінік України було затверджено інноваційні форми проведення занять юридичної клініки практичного права, а саме – інтерактивні заняття і тренінги з використанням різних інтерактивних методик (П. 5.1.3. Стандартів). Тобто було зроблено акцент на необхідності застосування інтеракції у будь-якому занятті з практичного права, що дає можливість стверджувати про належну якість проведення такого заняття у юридичній клініці (п.5.5.2. Стандартів).

Звернувшись до статистики, наголосимо, що сьогодні досить багато юридичних клінік практикують проведення занять за програмою «Практичне право», проводячи від 10 та більше занять щорічно. Вся система юридичних клінік України у 2015 році провела близько 1200 правопросвітніх занять.

Напевно, найбільші показники за кількістю проведених занять практичного права мала юридична клініка «De Jure» Національної академії внутрішніх справ. Започаткувавши у 2005 році напрям роботи «Практичне право», юридичною клінікою Національної академії внутрішніх справ у 2011 році було проведено близько 100 занять, у 2012 – 175 [15], у 2013 вона досягла у цьому показнику рекордної кількості у 216 занять [16]. Окрім цього, з 2005 року цією організацією було проведено понад 25 тренінгів для навчання основам інтерактивної правопросвіти за програмою «Практичне право» для персоналу недержавних інституцій та юридичних клінік.

Особливістю «Практичного права» є те, що на його основі, здебільшого, побудовані інші, більш спеціалізовані програми правової просвіти. Сьогодні цей напрям нараховує декілька навчальних курсів, підготовлених на базі юридичних клінік.

Однією з таких спеціалізованих програм типу «Практичне право» є програма, спрямована на протидію насильству в сім'ї, школі, суспільстві в цілому [17]. Викладання її практикується серед різних категорій населення: починаючи від звичайних школярів та закінчуючи «важкими» підлітками. Теми, які включаються до таких курсів, в основному, присвячені таким питанням: поняття, види, ознаки правопорушень; сутність, види, наслідки насильства; взаємодія міліції та населення в протидії насильству тощо.

Деякі юридичні клініки працюють за названою програмою із засудженими. У різні часі це практикували юридичні клініки Донецького національного університету, Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, Національного університету «Острозька академія», Інституту кримінально-виконавчої служби та інші. Це сприяє розробці курсу «Практичне право», адаптованої до цієї категорії осіб.

Прикладом використання інтерактивних технологій у галузі медичного права та плідної співпраці громадських організацій та юридичних клінік став розроблений у 2008 році правопросвітній тренінговий комплекс «Практичне право: права пацієнтів» [18]. Під час розроблення комплексу було розкрито питання права та обов'язків лікарів і пацієнтів, відповідальність і захист у медичній діяльності, основні резонансні юридичні питання медичної практики.

У 2011-2012 роках так само системно було запроваджено у загальнодержавному масштабі програму інтерактивної правопросвіти щодо попередження ксенофобії [19].

Існують також різновиди програм, направлені на різноманітне і широке коло осіб, як, наприклад, студенти неюридичних факультетів, юнаки і дівчата, котрі перебувають у виховних і виправних закладах, засуджені до позбавлення волі тощо [20].

Серед останніх цікавих новацій в галузі Street law в Україні є анонс проведення правопросвітнього комплексу «Street law і поліція», особливістю якого є організація курсу у співпраці з управлінням забезпечення прав людини Національної поліції України [21]. Відмітимо, що такого рівня співпраці з державними органами певної сфери нам не зустрічалося у іноземних прикладах. Отже, Український досвід Street law не лише відповідає світовому рівню, але і заслуговує на вивчення і поширення у інших країнах.

На основі усіх цих комплексів було проведено низку інтерактивних тренінгів і занять зі спеціалізованою аудиторією в різних кутках України, а також всеукраїнські та регіональні тренінги для тренерів і правозахисників мережі юридичних клінік. Учасники тренінгів були не просто споглядачами, вони отримували навички практичного застосування набутих знань. Кожний з учасників практикувався у проведенні інтерактивного заняття за сценарієм, що розроблений згідно з вище юридичними клініками-партнерами у реалізації проекту.

Висновки

Таким чином, визначимо, що головною формою інтерактивної правопросвіти у мережі юридичних клінік є програма «Практичне право» (український адаптований аналог поширеної у всьому світі програми «Street law»). Ця форма роботи полягає у викладанні спеціального навчального курсу «Практичне право» із застосуванням інтерактивних методик для молоді.

Практичне право вирізняється від інших форм правової просвіти у кращий бік завдяки вираженому спрямуванню на якість: усі програми практичного права розроблені кваліфікованими юристами й педагогами, зорієнтовані на чітку вікову категорію та враховують її психічний розвиток, увібрали в себе кращі практики сучасної інтерактивної педагогіки.

При організації та проведенні занять типу Street law важливо розуміти і виважено підходити до їх організації. Зокрема, юридичні клініки звертають увагу на такі позиції:

1. Основною групою адресатів практичного права є старшокласники. Налагодження співпраці із загальноосвітніми навчальними закладами є постійним процесом удосконалення набутих студентами-консультантами юридичних клінік знань з інтерактивних методик викладання права і, відповідно, досвіду проведення практичних правопросвітніх занять зі школярами основної та старшої школи (5-11 класи). Забезпечення проведення занять з учнями початкової школи (1-4 класи) можливе за умови підготовки для них окремих уроків за тематикою, що відповідає їхньому рівню сприйняття матеріалу.

2. Пошук шкіл можна проводити як за допомогою співпраці з управліннями освіти чи за рекомендаціями закладів, у яких уже набутий позитивний досвід проведення занять, так і самостійно. Під самостійним маємо на увазі звернення за налагодженням співпраці як викладача-куратора, так і самих студентів, якщо вони заслуговують на довіру, але, з обов'язковим інструктажем щодо поведінки перед відвідуванням нової школи.

Додатково можна назвати такі способи домовленостей зі школами як виступи на нарадах директорів при райдержадміністраціях, або заключення договорів про співпрацю вищого навчального закладу з міськими та районними відділами освіти, щоб школи «не боялися» допускати студентів для проведення уроків [22].

3. На перший погляд така проста ситуація з налагодження взаємодії юридичної клініки і школи має своє «підводне каміння», через яке співпраця може не відбутися.

По-перше, це недовіра до «людини з вулиці», тобто до представника юридичної клініки, який звернувся самостійно, без вказівки з управління освіти, офіційного звернення представників вищого навчального закладу до керівництва школи тощо. У цій ситуації, звичайно, можна скористатися стандартними шляхами звернення, проте достатньо мати «дар переконання», який полягає у вмінні якісно презентувати себе та свій досвід правопросвітньої роботи.

Це можна зробити за допомогою інформування про набутий досвід з іншими навчальними закладами, презентації навчальних матеріалів, проектів договорів з додатками та навчальних посібників з інтерактивними уроками, і, звичайно, доступно пояснити своє бачення мети проведення цих занять та зацікавленості робити цю роботу безкоштовно.

По-друге, це недовіра до самих виконавців роботи, тобто підбраної команди студентів. Вона полягає у сумнівах щодо якості проведення занять та вміння утримати аудиторію школярів протягом 45 хвилин уроку. Тут у нагоді стає проведення «пробного» заняття ще на етапі перед заключенням договору про співпрацю або знову ж таки вміння куратора юридичної клініки переконати керівництво школи у рівні підготовленості до такої роботи своїх підопічних, власний досвід підготовки студентів до правопросвітніх занять і володіння інтеракцією на належному рівні.

Для удосконалення роботи також рекомендуємо мати постійний контакт з представником школи, якого призначає керівництво як відповідального з боку школи і дані про якого вказуються у договорі про співпрацю. Найчастіше, це вчитель з правознавства, на уроках якого відбуваються заняття, чи заступник директора з виховної роботи та класний керівник, коли заняття проводять як позакласну роботу. Важливо завжди цікавитись результатами занять та враховувати пропозиції представників школи як щодо змісту, так і тренерської роботи студентів, які проводять заняття.

4. Іншим важливим фактором якісної організації занять практичного права є формування компетентної команди з числа учасників юридичної клініки.

Безпосередні виконавці занять практичного права – це особи, які будуть готувати та проводити ці заняття. В «конвеєрному» процесі роботи за практичним правом доцільно чітко визначити організаційну структуру і категорії задіяних осіб. Так, наприклад, для роботи у кожному закладі виділяються малі групи (3-5 студентів, з яких визначається на постійній чи по черговій основі координатор у закладі), які складають єдину команду (для забезпечення якісної роботи в усіх закладах також доцільно виділяти єдиного керівника цього напрямку роботи юридичної клініки (викладача чи студента), позитивно показує себе також залучення психолога і загального куратора).

Оптимальним є, коли хоча б керівник цього напрямку має достатню кваліфікацію у галузі організації правової просвіти, що ґрунтується на спеціальній освіті, досвіді педагогічної та організаційно-управлінської діяльності у сфері реалізації соціальних проєктів, знання та практику застосування інтерактивних методик навчання.

Оптимальний, на наш погляд, шлях одночасно підготувати та підібрати персонал (студентів) – це проведення комплексу тренінгових занять орієнтованого характеру з кандидатами. Такі тренінги може, як бачиться, провести керівник напрямку практичного права або інша компетентна особа (організація), яких в Україні уже підготовлено досить багато. Готові для використання тренінгові матеріали сьогодні також вже вийшли з друку і розповсюджуються між зацікавленими організаціями [23].

5. До проведення занять правової просвіти бажано залучити, якщо є така можливість, психолога, який розкриє психологічні особливості роботи з дітьми шкільного віку та допоможе визначити готовність кандидатів до такої роботи. Під час тренінгів можна провести окремі психологічні дослідження, спрямовані на формування команди, виявлення та закріплення лідерів колективу, визначення особистих пріоритетів кандидатів щодо участі у цьому напрямі та роботи у команді, закріпленій за окремим закладом.

6. Щодо підготовки команди для проведення правопросвітніх занять зі старшокласниками, то необхідно зазначити, що робота у загальноосвітніх закладах має також свої особливості. Практика показує, що необхідно робити акцент на мотивацію студента, його відповідальність та бажання доводити роботу до кінця. Це необхідно для того, щоб уникнути чи звести до мінімуму випадки зриву занять, поганої підготовки тощо. Тому обов'язковим є попередня підготовка групи студентів до занять у школі, особливо до перших уроків та відвідування з ними цих занять для виявлення недоліків на початковому етапі з метою заміни виконавців чи додаткового тренування.

7. Ще одним елементом якісної організації занять практичного права є створення ефективного організаційного механізму розробки інтерактивних занять. Рациональний комплекс методичних матеріалів включає план, сценарій і роздаткові матеріали до заняття.

Процес підготовки навчальних матеріалів до занять практичного права: завчасна розробка або доопрацювання (якщо є подібні розробки) матеріалів занять; апробація методичних матеріалів та їх доопрацювання за необхідності; збереження остаточного варіанту методичної розробки в архіві. Усі ці заходи найкраще доручити особам, які і проводитимуть заняття, проконтролювати це зможе координатор напрямку.

Обов'язковою вимогою є забезпечення юридичною клінікою допомоги викладачем студентам у підготовці методичних матеріалів проведення заняття. Бажаною потребою є розробка методичних матеріалів до конкретного заняття тими учасниками юридичної клініки, які будуть його проводити.

8. За результатами організації та проведення інтерактивних занять юридичною клінікою практичного права необхідно проводити оцінку якості такої роботи. Для цього необхідно притримуватися основних вимог оцінки якості роботи юридичної клініки практичного права, до яких відносять: проведення правопросвітніх занять за інтерактивними методами; проведення правопросвітніх занять системно, за затвердженими графіками; розроблення та зберігання методичних матеріалів правопросвітніх занять в готовому до проведення вигляді; підтвердження контролю та допомоги викладачем студентам у підготовці методичних матеріалів заняття; компетентність членів юридичної клініки, які проводять заняття; наявність контролю за проведенням занять, який забезпечується безпосереднім спостереженням і веденням спеціального журналу рецензування занять.

Тема запровадження курсів Street law не може бути охоплена єдиною публікацією. Тому в системі своїх подальших наукових пошуків ми плануємо дослідження питань методології, організації, окремих спеціалізованих програм Street law.

ЛІТЕРАТУРА

1. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / О. І. Осауленко. – К. : Істина, 2007. – 336 с.
2. Сущенко В. Окремі проблеми верховенства права в сучасній Україні / В. Сущенко // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/02/1/5864410>.
3. Правове виховання в сучасній Україні: монографія / [А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильчак та ін.]; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильчак. – Х.: Право, 2010. – 368 с.
4. Юридична енциклопедія. – Т. 5. – Київ: Видання «Юридична енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2003. – 734 с.
5. Who We Are: Street law, Inc [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.streetlaw.org/en/program.2.aspx>.
6. Edward L. O'Brien. Democracy for all: Human Rights and Street Law legal literacy programs; Reflections After 20 Years of Democracy in South Africa / L. Edward O'Brien // The New York Law School Law Review [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://www.nylslawreview.com/wp-content/uploads/sites/16/2014/11/O'Brien.pdf>
7. Maisel Peggy. Clinical Legal Education's Contribution to Building Constitutionalism and Democracy in South Africa: Past, Present, and Future / Peggy Maisel, Shaheda Mahomed, and Meetal Jain // N.Y.L. Sch. L. Rev. – 2015-2016. – 60. – P. 433-460.
8. A dance performance by the Street Law Programme organised by CLAP, Committee for Legal Aid to Poor [Електронний ресурс]. – Cuttack city, Orissa, India (August 24, 2010) India – Social issues. – Committee for Legal Aid to Poor. – Режим доступу: <http://www.gettyimages.com/detail/news-photo/dance-performance-by-the-street-law-programme-organised-by-news-photo/527468022#dance-performance-by-the-street-law-programme-organised-by-clap-for-picture-id527468022>.
9. Winkler Emil. Clinical Legal Education / Emil Winkler // A report on the concept of law clinics [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу: http://law.handels.gu.se/digitalAssets/1500/1500268_law-clinic-rapport.pdf
10. Kyrgyz Street Law Programs to Begin Independent Operation (November 2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.americanbar.org/advocacy/rule_of_law/where_we_work/europe_eurasia/kyrgyzstan/news/news_kyrgyzstan_street_law_program_independent_transition_1109.html.
11. Grimes R. Street law and Social Justice education / Richard Grimes, David McQuoid-Mason, Ed O'Brien, and Judy Zimmer // The Global Clinical Movement: Educating Lawyers for Social Justice / Frank S. Bloch (ed.). – L. : Oxford University Press, 2011. – P. 225-242.
12. Evans A. Australian Clinical Legal Education: Designing and operating a best practice clinical program in an Australian law school / Adrian Evans, Anna Cody, Anna Copeland, Jeff Giddings, Peter Joy, Mary Anne Noone, and Simon Rice. – ANU Press. – 2017.
13. Street Law в Україні: «До справедливості – через закон та освіту» / Євгенія Коломієць-Людвіг, Аліна Вороненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/street-law-v-ukrayini-do-spravedlivosti--cherez-zakon-ta-osvitu.html>
14. Галай А. О. Недержавні організації юридичного спрямування як учасники публічного управління: монографія / Андрій Олександрович Галай. – К. : КНТ, 2015. – 408 с.
15. Юридична клініка НАВС: результати 2012 – плани на 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vk.com/topic-42587887_27265955
16. Навчально-тренінговий центр юридичної клінічної освіти (юридична клініка) навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та внутрішніх військ Національної академії внутрішніх справ: Звіт за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vk.com/doc154268065_254579004?hash=a1f73351310f7fb4b5&dl=d83aa015496b1006f1
17. Практичне право: протидія насильству: Навчально-методичний посібник / [О. Ф. Штанько, А. О. Галай, В. В. Стаднік та ін.]; за заг. ред. О. Ф. Штанька. – К.: Атіка, 2004. – 272 с.
18. Медичне право України (реалізація та захист прав пацієнтів): монографія / С. Г. Стеценко, В. О. Галай. – К.: Атіка, 2010. – С.128-129.
19. Практичне право: на попередження ксенофобії: Навч. посіб. / [Галай А. О., Галай В. О., Мосюк М. М., Пипченко Б. Ю., Скороходько К. В.]; за ред. Галай А. О. – К.: КНТ, 2011. – 200 с.
20. Басай В. Д., Король В. В. Курс практичного права: навчально-методичний посібник / В. Д. Басай, В. В. Король. – Івано-Франківськ: ТзОВ «Галицька друкарня», 2003. – С.11.
21. Мої права: чого навчатимуть юридичні клініки та Нацполіція старшокласників (24 березня 2017). Retrieved from: <https://hromadskradio.org/programs/hromadska-hvylya/moyi-prava-chogo-navchatymut-yurydychni-kliniky-ta-nacpoliciya-starshoklasnykiv>
22. Юридична клініка «Pro bono» НаУ «Острозька академія» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oa.edu.ua/ua/studentbody/stud_organizations/probono
23. Галай А. О. Інтерактивні методики викладання у правопросвітній діяльності: тренінговий комплекс: навчально-методичний посібник / А. О. Галай / За ред. А. О. Галай. – К.: Атіка, 2006. – 124 с.

REFERENCES

1. Osaulenko, O. I. (2007). *Zahalna teoriia derzhavy i prava: navchalnyi posibnyk [General theory of state and law: textbook]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
2. Sushchenko V. Okremi problemy verkhoventstva prava v suchasni Ukraini [Some attempts of rule of law in modern Ukraine]. *Ukrainska pravda – Ukrainian truth*. Retrieved from: <http://www.ppravda.com.ua/columns/2011/02/1/5864410> [in Ukrainian].
3. Hetman, A. P., Herasina, L. M., Danylian, O. H. (2010). *Pravove vykhovannia v suchasni Ukraini: monohrafiia [Legal education in modern Ukraine: monograph]*. V. Ya. Tatsii, A. P. Hetman, O. H. Danylian (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. *Yurydychna entsyklopediia [Juridical encyclopedia]*. (2003). (Vol. 5). Kyiv: Vydannia «Yurydychna entsyklopediia» im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
5. *Who We Are: Street law, Inc.* Retrieved from: <http://www.streetlaw.org/en/program.2.aspx> [in English].
6. Edward L. O'Brien (2014). Democracy for all: Human Rights and Street Law legal literacy programs; Reflections After 20 Years of Democracy in South Africa. *The New York Law School Law Review*. Retrieved from: <http://www.nylslawreview.com/wp-content/uploads/sites/16/2014/11/O'Brien.pdf> [in English].
7. Peggy Maisel, Shaheda Mahomed, and Meetali Jain (2015-2016). Clinical Legal Education's Contribution to Building Constitutionalism and Democracy in South Africa: Past, Present, and Future. *N.Y.L. Sch. L. Rev.*, 60, 433-460 [in English].
8. *A dance performance by the Street Law Programme organised by CLAP, Committee for Legal Aid to Poor*. Cuttack city, Orissa, India (August 24, 2010) India – Social issues – Committee for Legal Aid to Poor. Retrieved from: <http://www.gettyimages.com/detail/news-photo/dance-performance-by-the-street-law-programme-organised-by-news-photo/527468022#dance-performance-by-the-street-law-programme-organised-by-clap-for-picture-id527468022> [in English].
9. Emil Winkler (2012). Clinical Legal Education. *A report on the concept of law clinics*. Retrieved from: http://law.handels.gu.se/digitalAssets/1500/1500268_law-clinic-rapport.pdf [in English].
10. Kyrgyz *Street Law Programs to Begin Independent Operation* (November 2009). www.americanbar.org Retrieved from: http://www.americanbar.org/advocacy/rule_of_law/where_we_work/europe_eurasia/kyrgyzstan/news/news_kyrgyzstan_street_law_program_independent_transition_1109.html [in English].
11. Richard Grimes, David McQuoid-Mason, Ed O'Brien, and Judy Zimmer (2011). Street law and Social Justice education. *The Global Clinical Movement: Educating Lawyers for Social Justice*. (pp. 225-242). Frank S. Bloch (Ed.). Oxford University Press [in English].
12. Adrian Evans, Anna Cody, Anna Copeland, Jeff Giddings, Peter Joy, Mary Anne Noone, et. al. (2017). *Australian Clinical Legal Education: Designing and operating a best practice clinical program in an Australian law school*. ANU Press [in English].
13. Kolomiets-Liudviih, Yevheniia, Voronenko, Alina. *Street Law v Ukraini: «Do spravedlyvosti - cherez zakon ta osvitu»*. Retrieved from: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/street-law-v-ukrayini-do-spravedlyvosti--cherez-zakon-ta-osvitu.html> [in Ukrainian].
14. Halai, A. O. (2015). *Nederzhavni orhanizatsii yurydychnoho spriamuvannia yak uchashnyky publicnogo upravlinnia: monohrafiia [Non-state juridical organizations as public management participants: monograph]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
15. *Yurydychna klinika NAVS: rezultaty 2012 - plany na 2013 [Juridical clinic of NAIA: results of 2012 – prospects for 2013]*. Retrieved from: https://vk.com/topic-42587887_27265955 [in Ukrainian].
16. *Navchalno-treninhovyi tsentr yurydychnoi klinichnoi osvity (yurydychna klinika) navchalno-naukovoho instytutu pidhotovky fakhivtsiv dlia pidrozdiliv militsii hromadskoi bezpeky ta vnutrishnikh viisk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav: Zvit za 2013 rik [Educational center of juridical education of study and research institute for training specialists for police departments of public safety and internal army of National academy of internal affairs]*. Retrieved from: https://vk.com/doc154268065_254579004?hash=a1f73351310f7fb4b5&dl=d83aa015496b1006f1 [in Ukrainian].
17. Shtanko, O. F., Halai, A. O., Stadnik, V. V. (2004). *Praktychne pravo: protydiia nasylystvu: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Practical law: opposition to violation: study guide]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
18. Stetsenko, S. H., Halai, V. O. (2010). *Medychne pravo Ukrainy (realizatsiia ta zakhyst prav patsientiv): monohrafiia [Medical law of Ukraine (implementation and defense of patients' rights): monograph]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
19. Halai, A. O., Halai, V. O., Mosiuk, M. M., Pypchenko, B. Yu., Skorokhodko, K. V. (2011). *Praktychne pravo: na poperedzhennia ksenofobii: Navch. posib. [Practical law: preventing xenophobia: textbook]*. A. O. Halai (Ed.). Kyiv: KNT [in Ukrainian].
20. Basai, V. D., Korol, V. V. (2003). *Kurs praktychnoho prava: navchalno-metodychnyi posibnyk [The course of practical law: study guide]*. Ivano-Frankivsk: TzOV “Halytska drukarnia” [in Ukrainian].
21. *Moi prava: choho navchatymut yurydychni kliniky ta Natspolitsiia starshoklasnykiv [My rights: what will juridical clinics and national police teach to senior school students?]*. Retrieved from: <https://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/moyi-prava-chogo-navchatymut-yurydychni-kliniky-ta-nacpoliciya-starshoklasnykiv> [in Ukrainian].

22. Yurydychna klinika «Pro bono» NaU «Ostrozka akademiia» [Juridical clinic “Pro bono” The national University of Pstroh Academy]. Retrieved from: http://www.oa.edu.ua/ua/studentbody/stud_organizations/probono [in Ukrainian].

23. Halai, A. O. (2006). *Interaktyvni metodyky vykladannia u pravoprosvitnii diialnosti: treninhovyi kompleks: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Interactive teaching methods in legal educational activities: training complex: study guide]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Andrii Halai,

*Doctor of Law, associate professor,
Board member of the Association of Legal Clinics of Ukraine, professor,
Department of Constitutional, Administrative and Financial Law,*

Serhii Hrechaniuk,

*Doctor of Law, associate professor,
Head of the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law,
Ternopil National Economic University,
11, Lvivska Str., Lviv, Ukraine,*

Yevhen Sobol,

*Doctor of Law, associate professor,
Head of the Department of Legal Disciplines and Administrative Law,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
1, Shevchenko Str., Kirovohrad, Ukraine*

STREET LAW PROVIDED BY LAW CLINICS AS AN EFFICIENT PROGRAMME OF INFORMAL LEGAL EDUCATION FOR ADOLESCENTS

The research relevance is determined by the fact that law clinic education as an educational technology is a special form of law students' self-studying at higher educational institutions which involves mastering of legal profession skills, gaining practical experience concerning different forms of practical lawyer's activities. Law clinic education is an approved mechanism of providing students with the opportunity to perform analytical and juridical, as well as law education activities in law clinics. The paper aims to reveal the characteristic features and describe ways of implementing informal legal education of adolescents in terms of a special programme “Street law” (“Practical Law” in Ukraine), which is a common phenomenon all over the world. This technique involves teaching special training course “Street law” with the use of interactive methods to adolescents. Street law is considered to be more efficient than other forms of legal education due to its high quality: all the training courses are developed by highly-qualified lawyers and pedagogues, focused on the specific age category and consider its psychic development, etc. The organisation and conducting lessons in the form of Street law should be based on the following positions: the target audience of Street law is senior school students; the searching for school can be carried out by means of collaboration with educational authorities or upon the recommendation of the educational institutions which have positive experience in terms of conducting such lessons, or independently by students; a competent team out of the law clinic participants should be formed in order to conduct the lessons; it is desirable to engage a psychologist, who will help to work with adolescents and determine the law clinic candidates' readiness to work with them; the efficient organisational mechanism of interactive lessons development should be created (involving plan, scenario, handout materials); the quality assessment of law clinics' work in terms of conducting lessons in the form of Street law should be regularly carried out.

Keywords: law clinic, street law, programme, informal legal education, legal educational activities.

Подано до редакції 13.03.2017